

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.5.59](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.59)

УДК 339.91

I. А. Островський,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-7444-2560*

МІЖНАРОДНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ: СВІТОВІ ТРЕНДИ ТА ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

I. Ostrovskyi

Candidate of Economic Sciences,

*Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic theory and international Economics
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine*

INTERNATIONAL INTELLECTUAL MIGRATION: WORLD TRENDS AND PROBLEMS OF UKRAINE

Розглянуто сутність і особливості сучасної інтелектуальної міграції в умовах економіки, заснованої на знаннях. Виявлено головні сучасні тенденції світової інтелектуальної міграції. Визначено основні напрямки регулювання зазначених міграційних потоків, зокрема, проаналізовано сучасні теорії міграції висококваліфікованих працівників. Досліджено суперечності та перспективи регулювання інтелектуальної міграції в Україні. Okремо зазначено суперечливий вплив міграційних процесів на економіку країни-донора. Підкреслено роль міграційного капіталу як макроекономічного феномену сучасного розвитку. Водночас надано взаємозв'язок динаміки міграційних процесів і ВВП країни. Розглянуто специфіку освітнього складника інтелектуальної міграції. Узагальнено головні освітні напрямки реалізації Стратегії «Європа-2020». Підкреслено перспективні напрямки освітньої імміграції, насамперед, майбутніх технічних фахівців. Зазначено середньо- і довгострокові ризики зростаючої еміграції висококваліфікованих фахівців.

The "brain drain" and, at the same time, the growing demand for the attraction of highly skilled immigrants have an increasing impact on the development of various states, including Ukraine. Actual theoretical and practical application of theoretical developments of foreign and domestic researchers to the realities of Ukraine in order to develop strategies and methods for effective regulation.

Intellectual migration is an integral part of a certain level of development of world economic relations. This is most fully manifested as a characteristic of the "knowledge economy" - a stage in the development of the economy, the functioning of which increases the role of scientific knowledge and information through access to world-wide intellectual property resources based on modern information and communication technologies. The evolution of the processes of intellectual migration has led to the development of two groups of theories: "brain exchange" and "brain drain" ("brainwashing").

The modern system of attraction of highly skilled foreign specialists in the world has undergone significant changes and is aimed at long-term investment in human intellectual capital. The search for young professionals, new business ideas, innovative startups is the basis of this modern approach.

The Ukrainian system of education, with its unique intellectualism and simultaneously with the burden of unresolved issues, integrates into the global processes of globalization of education.

Promising direction of attraction of foreign highly skilled specialists - expansion of educational services. For the short- and medium-term perspective, training of engineering staff, whose shortage is exacerbated with each passing year, would also be important. Low competition and weak initial knowledge of many domestic students of technical specialties forces to seek talent among representatives of foreign states. The attraction of foreign technical specialists with work experience is also one of the priorities of today.

The impact of intellectual migration on the donor country is controversial. Positive results - lowering the tension in the labor market, increasing the economic activity of the population. The most obvious results are related to the traditions of the migrant workers to their families to their homeland.

In the long run, going abroad the most workable and well-educated labor force will hold back the potential for economic growth in Ukraine and worsen its quality. Mass labor emigration will generate numerous social and demographic problems, in particular, the crisis of the solidarity system of pensions, the destruction of families, etc.

Ключові слова: інтелектуальна міграція; економіка; заснована на знаннях; «відплив мізків»; освітня міграція; міграційний капітал.

Keywords: intellectual migration; economy based on knowledge; «brain drain»; educational migration; migration capital.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Одним з головних проявів сучасної глобалізації є поширення міграційних процесів, зокрема, інтелектуальної міграції. «Відплив мізків» і водночас зростаючий попит на залучення висококваліфікованих іммігрантів спричиняють зростаючий вплив на розвиток різних держав, включаючи Україну. Аналіз сучасного стану і перспектив розвитку інтелектуальної міграції є актуальним як з позицій теоретичних узагальнень, так і в практичній площині. Йдеться про прикладання теоретичних напрацювань закордонних і вітчизняних дослідників до реалій України з метою розробки стратегій та методів ефективного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним питанням сучасної міграційної політики й узагальненню європейського досвіду регулювання інтелектуальної міграції присвятили наукові дослідження В. Антонюк, Є. Барвінська, Н. Георгіаді, Г. Лучко, І. Бузько, О. Малиновська Ю. Синиціна. С. М. Дунайчук, І. Алексеєнко, [1-5] і багато інших вітчизняних економістів. Але, незважаючи на значну кількість публікацій, питання урахування сучасних вимог економіки, що заснована на знаннях, адаптації європейського досвіду до українських реалій, визначення головних напрямків міграційної політики щодо затребуваності вітчизняних і закордонних фахівців є актуальними та потребують подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — виявлення сучасних тенденцій світової інтелектуальної міграції, розкриття особливостей її розвитку в Україні, а також визначення основних методів та інструментів регулювання зазначених міграційних потоків, зокрема, аналіз сучасних теорій інтелектуальної міграції, визначення головних особливостей міграційних процесів за сучасних умов, дослідження суперечностей та перспектив регулювання інтелектуальної міграції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для усіх країн світу характерна обмеженість у кваліфікації та підготовці фахівців, необхідних для економіки. Жодна держава не в змозі забезпечити себе всіма категоріями фахівців, необхідних для виконання всіх робочих процесів, які стають все більш технологічними і комплексними. Це призводить до зростання ролі міжнародної мобільності знань і компетенцій, носіями яких є професіонали різних рівнів. Частка мігрантів з високою освітою у країнах Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) перевищила 30% [6].

За оцінками експертів консалтингової компанії McKinsey, до 2020 р нестача висококваліфікованих і високоосвічених кадрів становитиме 38-41 млн. осіб, а працівників з необхідними технічними навичками - 45 млн. При цьому попит на такі кадри буде пред'являтися як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються. [7].

Термін «інтелектуальна міграція» виник у 30-х роках ХХ століття, після того як в США іммігрувати фахівці, інженери та вчені - біженці з фашистської Німеччини. Пізніше переманювання висококваліфікованих працівників, що негативно позначалося на науково-технічному і економічному потенціалі країни-донора, отримало назву «відплив умів, або мізків» («brain drain»).

В економічній теорії існує кілька визначень поняття «інтелектуальна міграція». Однак спільним є те, що її невід'ємною частиною є міграція вчених, інженерів, фахівців у галузях науки і техніки, представників творчої інтелігенції, а також бізнес-еліт і підприємницької спільноти (так звана «елітна міграція»). Розширене тлумачення включає весь комплекс міграційних потоків кваліфікованих і висококваліфікованих працівників, які здійснюють трудову діяльність за кордоном більше одного року. Це міжнародна міграція наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, які реально або потенційно займаються науковими дослідженнями і розробками та обслуговуванням такої діяльності

Міграція як вид інтелектуальної співпраці є закономірною і невід'ємною частиною процесу розвитку. Еволюція процесів інтелектуальної міграції обумовила розвиток двох груп теорій: «обміну знаннями та досвідом» («brain exchange») і «відпливу мізків» («brain drain», «brain waste»).

Відповідно до першої теорії обміну знаннями та досвідом іноземні фахівці мігрують у пошуках роботи або для роботи за контрактом. Окрему категорію складають також студенти і молоді фахівці. Даний вид міграції в даний час характерний для всіх економік світу. Створення спільних підприємств, використання техніки і навчання місцевого персоналу, робота над проектами в межах співпраці країни-донора і країни-реципієнта - такий вигляд міграції є найбільш бажаним, тобто відбувається взаємообмін досвідом та інформацією.

Друга теорія «відпливу умів» є негативною характеристикою для будь-якої економіки, тобто еміграція висококваліфікованих кадрів призводить до розтрати інтелектуального потенціалу країни, зниження темпів соціально-економічного розвитку і втрати можливості швидкого переходу до модернізованої технологічної моделі економіки.

Інтелектуальна міграція є невід'ємною частиною певного рівня розвитку світогосподарських зв'язків і найбільш повно проявляється в якості характеристики «Економіки знань» - такого етапу розвитку економіки, при функціонуванні якого зростає роль наукових знань та інформації за рахунок доступу до світових ресурсів інтелектуальної власності на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Як приклад можна привести теорію «зворотного зв'язку» Б. Томаса, який приділяв велику увагу міжнародній трудовій міграції, пояснюючи переміщення робочої сили чергуванням циклів економічного розвитку.

Даний вид міграції несе в собі інвестиційний потенціал для людського капіталу приймаючої сторони і можливість отримання мультиплікаційного ефекту від впровадження і використання праці, винаходів і напрацювань іммігрантів - висококваліфікованих фахівців, а також їх досвіду і компетенцій, що передаються місцевим молодим фахівцям. Статистичний аналіз, проведений у США, показав, що збільшення імміграції на один відсотковий пункт призводило до збільшення темпів зростання ВВП на 0,1% [8].

Нині у національному багатстві світового співтовариства людський капітал складає 64%, природний капітал - 20%, а фізичний лише 16% [9, с. 30]. Економіка, заснована на знаннях, пред'являє такі головні вимоги до освітньої системи:

- бути орієнтованою на попит споживачів освітніх послуг; забезпечувати безперервне відновлення знань;
- бути вбудованою в систему професійної діяльності осіб, що навчаються;
- забезпечувати гнучкість у виборі темпу, форм і коштів навчання;
- дозволяти розробку індивідуальних освітніх стратегій;
- забезпечувати освоєння професійних компетентностей;
- забезпечувати механізми соціальної й психічної адаптації та механізми розвитку особистості; містити в собі інноваційні механізми.

Трансформація системи освіти здійснюється за трьома основними напрямками:

- збільшується тривалість навчання - воно фактично починається з народження людини й триває протягом усього його життя, тобто воно стає безперервним;
- розширюється мережа навчальних закладів - школа як суспільний інститут уже не є єдиним джерелом знань, умінь й досвіду, тепер навчання відбувається в значній мірі й поза школою (система домашнього навчання, самонавчання);
- збільшується сфера впливу освіти - вона визначає не тільки інтелектуальний рівень суб'єкта, але й формує його психологічний, соціальний та фізичний рівні.

Для реалізації стратегії розвитку Європи до 2020 року, виділено два ключові індикатори в галузі освіти й визначені їхні цільові показники:

- частка молоді (18-24 років), що передчасно завершила освіту (з рівнем освіти не вище другого по Міжнародній стандартній класифікації освіти), не має досягати 10%;
- частка осіб 30-34 років з вищою освітою (рівні 5-8 за МСКО 2011) має становити не менш 40%.

Крім цього, намічені цільові значення й по деяких інших показниках освіти, важливих для реалізації стратегії «Європа-2020»:

- коефіцієнт участі осіб 25-64 років в освітніх програмах («триваюче протягом усього життя навчання») необхідно підвищити до 15%;

- • економічна зайнятість недавніх випускників (20-34 років), що завершили навчання 1-3 року тому, має бути не нижче 82%;
- • не менш 20% випускників, що завершують навчання по програмах вищої освіти, повинні пройти навчання (включаючи практику) за кордоном в обсязі, принаймні, 15 кредитів ECTS або, як мінімум, протягом трьох місяців;
- • не менш 6% осіб у віці від 18 до 34 років з початковою професійною освітою повинні пройти навчання (включаючи практику) за рубежом як мінімум протягом двох тижнів або менш, якщо це підтверджене Європаспортом;
- • частка молоді до 15 років, що має низьку успішність з грамотності читання, математичної й природничої грамотності, повинна бути нижче 15%;
- охоплення дітей у віці від 4 років до віку початку обов'язкового навчання програмами дошкільного освіти має становити не менш 95% [10].

За оцінками західних дослідників, щорічно у світовому господарстві відмирає більш 500 старих професій і виникає більш 600 нових. Якщо раніше вищої освіти було досить для 20-25 років практичної діяльності, то зараз оптимальний строк його ефективності становить 5-7 років, а в галузях, що визначають науково-технічний прогрес, - 2-3 роки [5, с. 638]. Це означає, що в деяких галузях інноваційні цикли коротше, чим час підготовки фахівців, що вимагає безперервного підвищення кваліфікації й перепідготовки персоналу. Якщо немає постійного відновлення знань, то декваліфікація неминуча на ринку праці. Для підтримки знань на необхідному рівні, на думку фахівців, необхідно протягом тижня знайомитися з 3-4 новими публікаціями за фахом.

Українська система освіти з її унікальною інтелектуальністю й одночасно з вантажем невирішених проблем інтегрується в загальносвітові процеси глобалізації освіти.

Сучасна система залучення висококваліфікованих іноземних фахівців у світі зазнала значних змін та спрямована на довгострокове інвестування в людський інтелектуальний капітал. Пошук молодих фахівців, нових бізнес-ідей, інноваційних стартапів є основою даного сучасного підходу.

Перспективний напрямок залучення іноземних висококваліфікованих фахівців — розширення освітніх послуг. Так, у Харківській області навчається понад 20 тис. іноземних студентів, тобто найбільше серед усіх регіонів [11]. Найбільшу питому вагу займають студенти-іноземці з медичного і фармацевтичного профілів навчання. Для коротко- і середньострокової перспективи важливою була б також підготовка інженерних кадрів, дефіцит яких загострюється з кожним роком. Низький конкурс і слабкі початкові знання багатьох вітчизняних студентів-технарів вимушує шукати таланти серед представників іноземних держав, насамперед, з країн, що розвиваються. Безумовно, що залучення іноземних технічних фахівців з досвідом праці також є одним з пріоритетів сьогодення.

Більш суперечливим є вплив інтелектуальної міграції на країну-донора. Серед позитивних результатів — зниження напруги на ринку праці, підвищення економічної активності населення, яке раніше було неактивним (більшість жінок-мігранток з країн, що розвиваються, на батьківщині не працювали; це ж стосується молоді, яка навчалася, крім того, з виїздом чоловіків жінки перебирають на себе певні трудові обов'язки на батьківщині). Найбільш явні підсумки пов'язані з переказами заробітчан своїм сім'ям на батьківщину.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У тривалій перспективі виїзд за кордон найбільш працездатної та високоосвіченої робочої сили стримуватиме потенціал для економічного зростання в Україні і, ймовірно, погіршуватиме його якість. Крім того, масова трудова еміграція породжуватиме численні соціально-демографічні проблеми, включаючи кризу солідарної системи пенсійного забезпечення, поширення соціального сирітства у сім'ях трудових мігрантів, руйнування сімей та ін.

Варто також враховувати, що неминуче стухання процесів трудової еміграції з України через кілька років і зміна статусу частини українських заробітчан за кордоном опосередковано зменшуватимуть чисельність постійного населення в країні та знижуватимуть роль грошових переказів як джерела підтримки платіжного балансу України. [12]

Література.

1. Антонюк В. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Економіка і прогнозування. — 2007. — № 3. — С. 39-43
2. Барвінська Є. Особливості формування персоналу підприємства в умовах розвитку міжнародного підприємництва [Електронний ресурс] / Є. Барвінська, Н. Георгіаді, Г. Лучко // Ефективна економіка. — 2018. — № 4. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6226>.
3. Бузько І. Розвиток ринку освітніх послуг в Україні в умовах глобалізації // Економіст. — 2007. — №8. — С. 28-33.
4. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія / О. А. Малиновська. — Київ: НІСД, 2018. — 472 с.
5. Синиціна Ю. П. Управління витратами на персонал на основі системного підходу / Ю. П. Синиціна. С. М. Дунайчук, І. А. Алексеенко // Економіка і суспільство. — 2017. — Випуск 9. — С. 636-641.
6. Спільний документ, підготовлений МОП, ОЕСР і Всесвітнім Банком для міністрів праці й зайнятості країн G20 до саміту в Анкарі 3-4 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_398078.pdf (дата звернення: 19.05.2019).

7. The world at work: jobs, pay, and skills for 3,5 billion people. / The McKinsey Global Institute (MGI) June 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/the-world-at-work> (дата звернення: 19.05.2019)

8. World Economic and Social Survey 2004: International Migration. // UN. Department of Economic and Social Aff air. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/2004wess_part2_eng.pdf (дата звернення: 19.05.2019).

9. Глушенко Г. Транснаціоналізм мігрантів и перспективи глобального розвитку / Г. Глушенко // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — №12. — С. 50–57.

10. Щербаківа Е. Уровень освіти в ЕС-28 підвищується від покоління до покоління / Е. Щербаківа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/2016/0669/barom01.php#_ftn2.

11. Лілія Гриневич: Харківська область – лідер за кількістю іноземних студентів в Україні. Це не лише визнання, а й відповідальність / Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/liliya-grinevich-harkivska-oblast-lider-za-kilkisty-inozemnih-studentiv-v-ukrayini-ce-ne-lishe-viznannya-j-vidpovidalnist/>.

12. Богдан Т. Про зовнішньоекономічні ризики для України та їх фіскальні акселератори / Т. Богдан // Дзеркало тижня. — 2018. — № 49. — С. 9.

References.

1. Antoniuk, V. (2007), “The main directions of strengthening the socio-economic foundations of human capital formation in Ukraine”, *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 4, pp. 39-43.

2. Barvinska, Ye. Heorhiadi, H. and Luchko, Y. (2018), “Features of an enterprise personnel formation in conditions of an international enterprise development”, *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6226> (Accessed 18 May 2019).

3. Buz'ko, I. (2007), “Development of the market of educational services in Ukraine in the conditions of globalization”, *Ekonomist*, vol 8, pp. 28-33.

4. Malynovs'ka, O. A (2018), *Mihratsijna polityka: hlobal'nyj kontekst ta ukrains'ki realii* [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities], NISD, Kyiv, Ukraine.

5. Synytsina, Yu. Dunaychuk, S. and Alekseyenko, I. (2017), “Personnel cost management on the basis of system approach”, *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 8, pp. 636-641.

6. The International Labour Organisation, Organisation for Economic Co-operation and Development, World Bank Group (2015), “Joint document for ministers of labor and employment of G20 countries before the summit in Ankara, 3-4 September 2015”, available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_398078.pdf (Accessed 18 May 2019).

7. The McKinsey Global Institute (MGI), (2012), “The world at work: jobs, pay, and skills for 3,5 billion people”, June, available at: <http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/the-world-at-work> (Accessed 19 May 2019).

8. UN. Department of Economic and Social Aff air (2004), “World Economic and Social Survey 2004: International Migration”, available at: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/2004wess_part2_eng.pdf (Accessed 19 May 2019).

9. Glushhenko, G (2007), “Migrant transnationalism and global development prospects”, *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija.*, vol. 12, pp. 50-57.

10. Shcherbakova, E. (2017), “The level of education in the EU-28 increases from generation to generation”, [Online], available at: http://demoscope.ru/weekly/2016/0669/barom01.php#_ftn2 (Accessed 18 May 2019).

11. Ministry of Education and Science of Ukraine (2018), “Lilia Hrynevych: Kharkiv region is the leader in the number of foreign students in Ukraine. This is not only recognition but also responsibility”, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/liliya-grinevich-harkivska-oblast-lider-za-kilkisty-inozemnih-studentiv-v-ukrayini-ce-ne-lishe-viznannya-j-vidpovidalnist/> (Accessed 19 May 2019).

12. Bohdan, T, (2018), “On Foreign Economic Risks for Ukraine and their Fiscal Accelerators”, *Dzerkalo tyzhnia*, vol. 49, p. 9.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2019 р.